

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 67 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 67 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
<http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3719>

YENİSEY BÖLGESİNDE TÜRKLERDE KURBAN VE ÖLÜ GÖMME ADETLERİ TURKISH SACRIFICE AND BURIAL TRADITIONS IN THE YENİSEY (YENİSEİ) REGION

Savaş EĞİLMEZ*

Öz

Sözlük manasının "hayatın sona ermesi" olduğu belirtilen ölüm kavramı, genellikle "ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanın kaçınılmaz kaderi olan bu süreç, asırlar boyunca bir merak konusu olmuş ve bu ilginin etrafında şekillenen ölü gömme adetleri kültürden kültüre, çeşitli geleneklerde hayat bulmuştur. Kurban geleneği de en az insanlık tarihi kadar eskidir. Bir çok toplumda farklı geleneklerle kutsal sayılan değerlere kanlı kansız kurbanlar adanmış ve bunlar zamanla güçlü geleneklere dönüşmüştür. Bu çalışmada Hun çağından günümüze kadar adını ve kültürünü muhafaza etmeyi başarmış, en eski Türk topluluklarından biri olan ve tarih sahnesine Yenisey bölgesinde çıkmış olan Kırgızların kurban ve ölü gömme adetleri incelenmiştir. Bu araştırma yapılırken Orta Asya merkezli diğer Türk topluluklarında kurban ve ölü gömme gelenekleri araştırılmış ve Yenisey bölgesinde yaşayan Kırgızlarla karşılaştırılmıştır. Bununla beraber geçmişte yaşanan bu geleneklerin zaman içerisinde gösterdiği değişimler, değişimin sebepleri ve günümüzde devam eden kurban ve ölü gömme adetlerinde geçmişten gelen izlerde ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Yenisey, Kurban, Ölü Gömme Adetleri, Orta Asya.

Abstract

The concept of death, which means "end of life" in the dictionary, is usually defined as the loss of the material source of life by the separation of the soul from the body. This process, which is the inevitable fate of human beings, has been a subject of curiosity for centuries and the burial customs formed around this interest have come to life in various traditions, from culture to culture. The sacrifice tradition is also as old as human history. In many society, bloody or bloodless sacrifices dedicated to sacred values with different traditions and over time these have become strong traditions. In this study, the sacrifice and burial customs of the Kyrgyz, who have managed to preserve their name and culture from the Huns to the present, one of the oldest Turkish communities and made their way to the historical scene in the Yenisei region, examined. In the course of this research, the sacrifice and burial traditions of other Central Asian-based Turkish communities were investigated and compared with the traditions of the Kyrgyz living in the Yenisei region. Withal, the changes of these old traditions in course of time, the reasons for the change discussed and evaluated in the traces from the past and in the ongoing sacrifice and burial customs of today.

Keywords: Kyrgyz, Yenisey, Sacrifice, Burial Traditions, Middle Asia.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-9414-4838, egilmez@atauni.edu.tr

Türk Kültüründe Kurban Geleneği

İnsan ve toplum hayatını etkileyen unsurlar arasında inançlar önemli bir yer tutar. Kişiliğin ve aile bireyleri arasındaki bağların oluşmasında, toplumu oluşturan bireyler ile olan ilişkilerin düzenlenmesinde, gelişmesinde ve yürütülmesinde inançların rolü büyüktür. Bu inançlar kapsamında gelişen ve her çağda belirli ritüellere sahip olan ve evrensel ibadetlerden biri olan kurban kesme eylemi, İslam dininin doğuşundan çok önceki çağlara kadar uzanır. Çok eski tabiat dinleri ile Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Hint, Çin, İran ve İbrani dinlerinde yılın belli aylarında dinî törenlerle kurban sunma, bayram yapma geleneği vardır. Ancak insanlık tarihinde en fazla şöhret bulan kurban olayı Hz. İbrahim'inkidir. Kısaca belirtmek gerekirse insanlık tarihinin tecrübe ettiği bütün dinlerde amaç, şekil ve içerik yönünden bazı farklılıklarla da olsa kurban ibadetine rastlamaktayız (Bekki, 1996,16).

Türk kültürünün en değerli eserlerinden ve en eski sözlüğü olan Divânü Lûgati't-Türk'te" kurban karşılığı olarak "yağış" ve "ıduq" kelimeleri geçmektedir. Kâşgarlı Mahmûd eserinde yağış kelimesini, "putlar için bir sunu olarak ya da bir adağa istinaden kestikleri kurban hayvanına verilen ad" (Kâşgarlı Mahmûd, 2005, 648) olarak anlamlandırırken ıduq içinde "kutsanmış herhangi bir şey, serbest bırakılan herhangi bir hayvan. Sahibinin Tanrıya ettiği bir yemin nedeniyle bu hayvana yük vurulmaz, hayvanın sütü sağılmaz ve yünü kırılmaz" (2005, 280) açıklamasını yapmıştır.

Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türkçe Sözlük'te kurban kelimesi, "Dinin buyruğu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan" şeklinde açıklanmaktadır (Akalin, 2011, 1529).

Türk kültürü içerisinde kurban geleneğinin çok eski tarihlere kadar uzandığını takip edebiliyoruz. Eski Türklerin büyük bir çoğunluğu Gök Tanrı dinine inanmakla birlikte, tarihin muhtelif periyotlarında ve değişik coğrafyalarda ilişkide buldukları milletlerin dinlerini de kabul etmişlerdir. Dolayısıyla dinsel bir eylem olan kurban geleneğinde bu dinlerin etkilerini de görebiliyoruz.

Türklerin tarih sahnesinde var oldukları dönemden itibaren, gerek yazılı kaynaklarda gerekse anlatılarda çok yönlü bir kurban geleneğine sahip olduklarını görüyoruz. Türkler kutsal kabul ettikleri maddi manevi varlıkların yanında doğum, ölüm, zafer ve yenilgileri için de kanlı veya kansız kurbanlar adanmışlardır. Türklerin kurban geleneği, İslamiyeti kabullerinden sonra daha kesin ritüellerle, güçlü bir inanca dönüşmüştür.

Eski Türk kavimlerinin ayin ve törenlerini, belirli vakitlerde yapılması gereken ayin ve törenlerle beraber tesadüfi olaylar dolayısıyla yapılan törenler olarak ikiye ayırabiliriz (Roux, 1999, 196). Türk kavimlerindeki ayin ve törenler kurbandsız gerçekleştirilmezdi. Her tören için kanlı veya kansız kurban bulunması gerekirdi (İnan, 2017, 89). Kanlı kurbanların en önemlisi at idi. Attan sonra koyun gelirken, sığır tercihlerinin sonlarında bulunuyordu. Kansız kurbanların en önemlisi ruhlara bağışlanarak başı boş salınan hayvanlardı. Bundan başka saçı da kansız kurbanların önde gelenlerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Saçı her topluluğun kendi emeği ile kazandığı, en kıymetli ve kutsal saydığı değerlerden biri olurdu. Saçı olarak bazen süt, kırmızı, yağ, buğday, darı veya para kullanılırdı. Bu durum kavmin yaşam şartlarına ve geçim kaynaklarına göre değişirdi. (İnan, 2017, 91,92). Altaylar ve Sibirya'da yaşayan Türklerin dini inançları, etnografyaları ve folkloru vs. hakkında ilk araştırmaları yapanlardan biri olan Anohin, Türklerdeki kansız kurbanları, taze şarap, inek, kısrak ve keçilerden ilkbaharda sağılan ilk temiz süt, bir avuç taze çay, ekmekten yapılan saba adı verilen içecek, potko adı verilen bulamaç (su, arpa unu ve süttten yapılyordu), bir demet arpa ve buğday, yeyek (Üzerine sayıları 18 veya 27 tane olan beyaz ve kırmızı kumaş şeritler asılmış kendir sicimdir) ve toluu (Kara hariç, rengârenk, iri iri şeritlerden, tilki ve su samuru kürkünden ibarettir) olarak yedi başlığa ayırmıştır. Anohin kanlı kurbanları da kısrak, yabani ya da evcil keçi ve koyun olarak sıralayıp, kurbanların kesilmek yerine boğulduğunu ifade etmektedir (Anohin, 2006, 35-36).

Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi isimli eserinde Türklerde kurban geleneği ile ilgili çok önemli detaylar vermiştir. Örneğin 450 li yıllarda Orhun Nehri kıyılarında yaşayan kavimlerin büyük dini törenler yaptığını ve bu törenlerde göğe kurbanlar verdiğini belirtir (Ögel, 1993, 17). Türklerin kutsalları arasında efsanevi mağaralar da vardı. Çin kaynaklarında, Büyük Hun Devleti'nde kutsal kabul edilen bir Ata-Mağarası bulunduğunu biliyoruz (Eberhard, 1942, 80; Ögel, 1993, 21).

Bu mağaraya büyük devlet erkânı, din adamları ve sıradan vatandaşlar saygı gösteriyor, belli zamanlarda bu mağara ziyaret edilerek hakanın başkanlık ettiği törenler yapılıyordu. Göğe, yere ve han soyunun ruhlarına kurbanların sunulduğu bu mağaranın yazık ki nerede olduğu henüz bilmiyoruz (Ögel, 1993, 21).

Göktürklerde de bir Ata- Mağarası vardı ve bu kutsal mağarada Kağan'ın başkanlığında, Göktürk Devleti ileri gelenlerinin katıldığı törenler yapılıyordu. Bu törenlerde kurbanlar veriliyor ve saygı duruşunda bulunuluyordu (Mau-tsai, 1958, 10).

Avarlar, Orta Avrupa'da, Frank Krallığı ve Bizans İmparatorluğu arasında güçlü bir devlet kurarak, 3 asra yakın bir süre (558-805) Avrupa siyasetine yön vermiştir (Kafesoğlu, 1993, 151-156). Avarlar da Kağanları başkanlığında yılın belli aylarında kutsallarına yönelik törenler yapıyor ve bu törenlerde Tengri'ye atlardan, sığır ve koyunlardan kurban sunuyorlardı. (Pohl, 2018, 257).

Yakut Türklerinde de kurban geleneğini takip edebiliyoruz. Türk kültürünün temel unsurlarından biri olan demircilik Yakut Türkleri içinde gerek din gerekse zanaat olarak büyük bir önem taşıyordu. Yakut Türklerinin inancına göre Sekiz Yeraltı Tanrıları'nın soyundan gelen Kıtay Baksı Toyon, demircilerin koruyuşu idi. "Demirciler onun adına kırmızı bir inek keserlerdi. Bu ineğin kanını çekici, örs, kerpeten, körük gibi, demircilikle ilgili aletlere sürerler ve ineğin ciğeri ve yüreğini demir ocağında kızartırlardı. Sonra da kızarmış ciğeri alır çekici ve örsle yok oluncaya kadar döğerlerdi (Ögel, 1993, 68). Yakut Şamanlarının yaptığı özel bir dua da kurbanı açık bir şekilde atıfta bulunulmaktadır. Şaman yapılan törenlerde şu şekilde dua da bulunuyordu, " Yakut ulusuna, kudretli demirciler göndererek lütufta bulunan Kıtay-Baksı-Toyon'a saygı göstereceğim. Eğer demirci hastalanırsa, bir inek kesip kurban olarak sunacağım. Kurbanın ciğerleri ile böbreklerini demircinin ocağına gömeceğim." (İnan, 2017, 70).

Hun çağında da Türklerin yılın belirli günlerinde atalarına ve yeryüzünün koruyucu tanrısı için kurban verdiklerini biliyoruz (Roux, 1999, 195). Çin yıllıkları Hunların ataları için öküz ve koyun kurban ettiklerini yazıyor (Parker, 1924, 37). Slav öncesi dönemde, Bulgar Türklerinin her ailesi atalarına kurban sunuyordu (Vernadsky, 1959, 91).

Türklerde her ruha ve Tanrıya kurban ayini yapılırdı. Yapılan ayinler, yer aldığı törenin içeriğine göre bazen kısa bazen de uzun olurdu. Bunlardan en uzununu üç bölümden oluşan büyük ruh Ülgen adına yapılan ayindir. Abdulkadir İnan Ülgen için yapılan bu ayini şu şekilde tasvir eder; " Güneş battıktan sonra ayinin, hazırlık bölümünü teşkil eden birinci bölümü yapılır. Bu bölümde kam (şaman) ayin yapılacak yeri tayin eder, oraya özel çadır (söölti) kurdurur. Bu çadırın orta yerine taze ve yeşil kayın ağacı dikilir. Bu ağaç dokuz yerinden kertilir. Normal çadırlara göre çok daha büyük olan bu çadırın kapısı doğuya yöneliktir. Kapının önüne ahurları temsil eden bir yuva kurulup kapısına at kılından bir tuzak konulur. Sonra birkaç akboz at getirilir. Bunların hangisinin Tanrı tarafından beğenildiğini anlamak için kam afsun söyleyerek (Anohin kamın okuduğu afsunu şu şekilde aktarır; "Bu hayvanımı aygır yeledi Çaptı Jan kabul edecekse bu fincanım alça düşsün ' fincanın çukur tarafı yukarı gelsin'. Bunu kabul etmeyecek olursa bu fincanım kömkörö (ters) düşsün (Anohin, 2006,12). Elinde bulunan fincanı atın arkasına koyar, hayvanın kımıldamasıyla fincan yere baş aşağı düşerse Tanrının bu atı beğenmediği anlaşılır. Kam kurbanı afsunlarla yıkadıktan sonra kurbanlık at, boğmak ve bel kemikleri kırılmak suretiyle öldürülür. Hayvanın canı çıkmak üzereyken iki kam elinde tuttuğu ekmeği hayvanın yanına getirerek, kurbandan çıkan kut'u (talih ve saadet ruhu) ekmeğe karıştırırlar. Bu ekmeği de kurbanın sahibi ve aile efradı yer. Kurbanın eti, kemikleri kırılmadan ayrılır ve kazancı denilen iki uzman adam tarafından pişirilir. Kam et suyundan alıp afsunlar ve dualar okuyarak saçı yapar, duanın her mısrasında amin anlamına gelen 'çook' diye bağırır. Törene katılanlara kurban etiyle ziyafet çekilir. Kurban töreni kamın başka ritüelleriyle

devam eder. Kam bildiği bütün ruhları adlarıyla çağırır ve temsili olarak göğün katmanları arasında yükselmeye başlar." (İnan, 2017, 94-97).

Kırgız Türklerinde Kurban

Doğa ile iç içe yaşayan Kırgızlar doğadan hem korkar, hem de ona saygı gösterirlerdi. Benzer durum ruhlar dünyası için de geçerliydi. Saygı ile korku hisleri onlara kurban verme adetini beraberinde getirmiştir. Kırgızlarda çeşitli kurban verme adetleri vardı. Kurban vermenin belirli bir zamanının bulunmadığı yönünde görüşler mevcuttur. Eberhard, Kırgızların kutsal olarak kabul ettikleri varlıklar arasında yalnız sulara ve ağaçlara kurbanlar verdiklerini bildirmiştir. (Eberhard, 1942, 69).

Kırgızlar bütün Türklerde olduğu gibi kurbana "ıyığ" diyorlardı. Yudahin, Kırgızca kurban vermek anlamında "tayı", ölünün ruhuna kurban sunmak için de "azır tayı" veya "nazir tayı" sözünü yazmıştır. (Yudahin, 1999, 690). Kırgızlarda kurbanlar kanlı ve kansız olarak ikiye ayrılırdı.

Kırgızlarda "kanlı kurban" olarak at, sığır, koyun, keçi, yak (topoz) ve deve kesilirdi. Türk topluluklarında genellikle erkek hayvanlar kurban olarak tercih edilir ve bunların en makbul olanının da at olduğuna inanılırdı (Kafesoğlu, 1977, 294). Kırgızlar kurban keserken kurbanın rengine de önem verirlerdi. Valihanov, Kırgızlarda beyaz devenin en iyi kurban olduğunu yazar. Kırgızlar alında beyaz bulunan (sakar) genç kırsakçı Tanrı'nın beğendiği ve ruhların hoşuna giden kurban olarak kabul etmişlerdir (Erdem, 2005, 191,192). Kırgızlarda keçi ise kurban olarak daha az tercih edilenler arasındaydı (Arık, 2005, 159).

Kansız kurbana "saçı" denilir. Saçı, yalma (ağaçlara veya kamın davuluna bağlanan paçavralar), ateşe yağ atma, tözlerin ağızlarını yağlama ve kıymız serpmek gibi törenler kansız kurbanlardır (Gömeç, 2003, 93). Saçının en bariz örneği "ıduk" dediğimiz ölünün atının saliverilmesi veya kurban edilmesidir. Manas'ın yiğitlerinden biri olan Almambet'in Kalmuklarla mücadelesinde yakın arkadaşı Çubak'a vasiyetinde, "Can dostum, benim kemiklerimi Talas'a götür, yaylaya göm, benim atım 'sarıalay' bana kurban kesip bırak" dediği bildirilir. Almambet öldükten sonra ölüsü Talas'a getirilerek gömülmüş, atı da kesilerek, ona öbür dünyada hizmet edebilmesi için Almambet'in mezarı üzerine bırakılmıştır (İnan, 1992, 114,123). Kırgızlar milli içkileri olan kımız (kırsak sütü) toprak, at, ev ve dört bir yöne serpmek suretiyle kansız kurban sunusunda bulunurdu (Arık, 2005, 172).

İslamiyet ile beraber bayramlarda kurban kesme geleneği de Kırgızlarda uygulanmaya başlanmış ve eski kurban verme geleneklerinin bazı unsurlarını da bu yeni kurban kesme merasimine ister istemez katmıştır.

Kırgız Türklerinde Ölüm ve Ölü Gömme Merasimi

Ölüm, hiç kuşkusuz yalnızca ruhun bedeni terk ettiği an değildir. İnsan aklının ölümü kavradığı andan itibaren bu kavram tüm insan varlığına hakim olmuştur. Böylece ölüm düşüncesi büyük bir endişeye ya da arzuya dönüşmüştür.

İnsanoğlu var olduğu günden beri ölümün sırlarını öğrenmeye çalışmıştır. Büyük mütefekkirler ve büyük kitleleri etkilemiş filozoflar asırlarca bu sırları çözmeye çalışmışken daha pratik ve kesin uygulayıcı olan topluluklar kendi dünya görüşlerine uygun olarak ölümün sırlarını kendilerince halletmiştir. Çözülemeyen sırlara tahammülü olmayan toplumlarda, hayatın akışı ve topluluğu oluşturan bireyler arasındaki dengenin muhafazası için her bir meselenin basit ve anlaşılır cevapları olmalıdır.

Yeryüzündeki neredeyse bütün insan topluluklarının hayat ve ölüm hakkındaki düşünceleri hemen hemen aynı olmuştur. Cenaze, yas ve anma törenleriyle uzayıp giden bu anlayış, aslında ölenler ve yaşayanlar arasındaki ilişkileri içerir. Bütün bunlar yaşamın öbür dünyada devam etmesi yönündeki güçlü inancın varlığı üzerinde gelişir. Sonuçta ölüm etrafında gelişen gelenekler, toplumların kültür tarihinin önemli bir kısmını kapsar. Eski Türkler can ve ruh

mefhumunu, genel olarak tın (nefes) kelimesiyle ifade etmişlerdir. Doğu Türkleri'nde bu kelime hala nefes ve can manasında kullanılmaktadır (İnan, 2017, 169).

Eski Türklerde, ölüm halinde yas törenleri yapılırdı. Kırılarda ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz-kulak bıçakla çizilerek kanatılırdı. Ölenlerin atları kesilerek kurban edilirdi. Ayrıca yemek verilen bu törenlere "yuğ" denilirdi (Erdem, 2005, 279). İslamiyetten önce Kırgızlar da benzer şekilde ölümlerini uğurlarlardı. Fakat her yörenin, her halkın, her devrin kendine has özellikleri olduğu gibi, ortaçağ Kırgızlarının da ölü gömme merasiminin kendine has özellikleri vardı.

Kırgızlar da Göktürkler ve Uygurlar gibi taştan mezar yazıtları dikmişlerdir. Ancak Kırgızlar farklı grafikler kullanmışlardır (Drompp, 2002, 402). "Yenisey runik yazıtlarında Kırgızların ölenler için ölmek fiilinden ziyade daha çok "ayrıldım" (adırlıtım) fiilini kullandıkları görülmektedir. Güneş ve ayı hissetmez oldum, memnun kalmadım ve kaçtım fiilleri de Kırgız Türkleri tarafından ölmek fiili yerine kullanılmıştır.

Örneğin, Uyuk Tarlaka, Uyuk Turan, Barlık, Kara Suga, Elegeş, I. Çakul, II. Çakul, III. Çakul, V. Çakul, VI. Çakul, VII. Çakul, Oznaçennoy, Açura, Oya, I. Altın Köl, III. Uybat, Minusinsk Müzesi, Kızıl Çir, II. Kızıl Çir, I. Tuva, II. Tuva yazıtlarında "ayrıldım" (adırlıtım) (satır 12, 17, 19, 21, 23, 24, 26, 29, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 41,43, 46, 47, 48, 51, 54, 56, 63, 76, 77, 79, 80, 97, 99), Begre, II. Kızıl Çir, Kecilik Hobu Yazıtı'nda "Güneş ve ayı hissetmez oldum" (s. 29, 80, 82), IV. Çakul Yazıtı'nda "kaçtım" (s. 38), IX. Çakul, X. Çakul, XI. Çakul, I. Altın Köl, II. Altın Köl, III. Uybat, Minusinsk Müzesi, Abakan yazıtlarında "memnun kalmadım" (bökmâdim) (42, 43, 53, 56, 64, 76, 95, 96), fiilleri kullanılır. Buna karşılık XI. Çakul, Açura, II. Uybat, III. Tuba, Kara Yus, Kemçik Jirgak, Suji, I. Tuva yazıtlarında "ölti" (s. 43, 49, 61, 67, 68, 75, 84, 97) terimleri kullanılmıştır (İsakov, 2014, 354). Kırgızlarda ağıt kültürü eskiden beri mevcuttu. Yenisey runik yazıtlarını inceleyen Roux, bunların çoğunun ölümler için yakılan ağıt olduğunu ve Kırgızlarda ölüm yaşının ortalama 45 olduğunu bildirir (Roux, 2008,s. 87).

Sibirya'nın Türk toplulukları, ölümü yaşamın sonu değil, onun başka bir çevrede devamı olarak algılamışlardır. Ölen kimseyi de yeni çevresine en iyi bir şekilde uğurlamaya gayret etmişlerdir. Öbür dünyada ona lazım olabilecek eşyalar: giyim, tabak-çanak, ölünün kullandığı araç-gereçleri, silahları, yemekler ve hayvan veya hayvanları onunla birlikte defnedilirdi. Birlikte defnedilecek şeyleri hazırlarken vefat edenin cinsiyeti, yaşı, mesleği ve toplumdaki yeri de göz önünde tutulurdu (İsakov, 2014, 354).

İslam öncesi dönemde ölümlerin cesetlerinin yakıldığı yönünde bilgiler bulunmaktadır. Göktürkler zamanında Çin ve Arap kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Kırgızlar ve Yenisey bölgesinde yaşayan Türklerden bazılarının ölümlerini yaktığı, küllerini yakındaki akarsulara attığı belirtilmektedir. Şayet yakın çevrede akarsu yoksa, ölenin küllerinin rüzgarda savrulduğu açıklanmaktadır (Erdem, 2005, 281). Kırgızların cesetlerini yaktıklarını İbn Fadlan da meşhur seyahatnamesinde belirtmektedir (İbn Fadlan, 1995, 121-122).

Eberhard, Kırgızların ölü gömme merasimiyle ilgili Çin kaynaklarında geçen bilgileri şöyle aktarır; "Biri ölünce, yüzlerini karartmazlar, fakat ölünün etrafında 3 defa dolaşır, ağlar ve ölüyü yakarlar. Sonra onun kemiklerini toplar ve bir yıl sonra bu kemikleri gömerler. Ancak o zaman tam olarak ağlarlar." (Eberhard, 1942, 96). Bundan dolayı Kırgızlarda "Saltı çok kişinin körüştonü bolboyt" (Geleneği olmayanın mezarı olmaz) şeklindeki atasözü hala yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çin kaynaklarında zikredilen bilgilere ek olarak Bahaeddin Ögel, Kırgızların ölü gömme merasimi hakkında; "Bir sene sonra da kemiklerin üzerinden atlar ve sonra da mezar yapıp gömerlermiş. Bundan sonra büyük bir şenlik ve toy yapılmış" demektedir (Ögel, 2003, 290). Ahmet Taşağıl ise, Kırgızlarda biri öldüğünde yüzlerini kesmediklerini, bir yıl sonra gömme işlemi yapıldığında yine ağladıklarını bildirir (Taşağıl, 2004, 85). Mustafa Erdem'in aktardığı günümüz Kırgızlarının ölüyü uğurlamadaki ağlama merasimi, eski devirlerdekinden pek fazla şeyin değişmediğini göstermektedir; "Kırgız geleneklerine uygun olarak, ölü evine yüksek sesle

ağlayarak gelirler. Erkeklerin aksine kadınlar “koşok” (mani) söylerler, “İrçılar” (ozanlar) ölüyü öven ağıtlar yakarlar. Kadınlar özel çadırın içinde ağlarken, erkekler dışarıda ağlarlar. Ağlayanlar ölünün yüzüne bakarak ağlamaz. Çünkü, göz yaşlarının cenaze üzerine dökülmesi, halk arasında iyi karşılanmadığı gibi, yüzü de öpülmez. Kırgız halk inanışlarına göre, öpülmesi halinde cenazenin yüzü korkunç bir hal alır ve öpenin dişlerinin döküleceğine inanılır.” (Erdem, 2005, 289-290).

Çin yıllıklarında geçen Kırgızların ölü gömme bilgisinden yola çıkarak Roux şu yorumda bulunur; “Sıklıkla görülen üç sayısı da, Kırgızlarda ölü etrafında yapılan daire şeklindeki danslar için genelde uygulanan tek sayıdır. Ancak bu üç dönüşün ölüm anında mı, yoksa cenaze töreni sırasında mı gerçekleştirildiği belirtilmemektedir. Kırgızlarda, biraz değişik bir kültürel bağlamla karşı karşıya bulunmamız olasıdır: Nitekim Çin Yıllıkları’nda, Kırgızların yüzlerini kesmedikleri, fakat cesedin etrafında haykırarak dönmekle yetindikleri belirtilmektedir.” (Roux, 1999, 246).

Roux, Makdisi’nin Kırgızlarda mevcut oldukça geniş bir kurgandan söz ettiğini yazmaktadır (Roux, 1999, 300). Kırgız kültürü bakımından en önemli mezarlardan biri, Kopen’de bulunmuştur. Bunun bir prens mezarı olduğu sanılmaktadır. İçinden altın eşyalar çıkmıştır. Bu eşyaların üzerinde Göktürk alfabesi (runik) ile yazılmış, Türkçe yazılar bulunmaktadır. Av sahneleri ve şövalyeleri tasvir eden bronz levhalar ve altından yapılmış türlü süs eşyaları bulunmuştur. Bu mezarların Türkçe konuşan Kırgız beylerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Buraya kurban olarak sunulan etlerin çoğunluğunun koyun olması dikkati çekmektedir. Ayrıca bunların yanında at, sığır, geyik etleri de görülmektedir. Eskiden daha çok olan at etinin son zamanlara doğru yavaş yavaş azaldığı görülür (Erdem, 2005, 286).

Ergenlik yaşına ulaşmamış çocuklar ise büyük kurganlarda gömülmemiştir. Toplumun tam yetkin üyesi olmayan bu çocuklar, hizmetçiler ve kölelerle birlikte büyük kurganların hemen yanlarındaki küçük taş kurganlarda veya büyük kurganların kenarlarına defnedilmişlerdir. Soylu kimselerin cenaze merasimleri eksiksiz gerçekleştirilirdi. Bunların yanında Kırgızlarda büyük mezar yerlerinin olduğu da görülmüştür. Bunlar kara budun denilen halkın mezarlarıydı. Genelde bu mezarlar bir yerleşim yerine aitti. Kırgız mezarlarının bir diğer özelliği, kurgan yığnında veya mezar yakınlarında bulunan gizli mahzenlerinin olmasıdır. At koşumları, altın ve gümüş eşyalar buralara gömülmüştü. Kırgız vazoları, kalıplı kaplar, koyun, inek ve at kemikleri, gem, üzengi, toka, kemerler, süs eşyaları, değerli kaplar ve ok uçları gizli mahzenlerde bulunan eşyaların bazılarıydı (İsakov, 2014, 357).

Bazı yörelerde mezar üzerine konulan geyik boynuzundan, ölenin meleklerle kolay hesap vermesi istendiği veya onun hayatta iken avcı olduğu anlaşılabilir. Mezarların baş tarafına konulan at kuyrukları için kişilere ve bölgelere göre farklı yorumlar yapılmaktadır. Bazılarına göre at kuyruğu dayanıklılığı ifade eden bir işarettir. Bazıları ise onun, ölen büyük insana saygı konulduğuna inanmaktadır (Erdem, 2005, 293).

Makdisi, Kırgızlarda ölüyle birlikte esirlerinin ve hizmetkârlarının gömüldüğünü görmüştür. Vincent de Beauvais, bazen bir Tatar’ın, kendisiyle birlikte canlı canlı gömülmek onurunu esirlerinden birine daha yaşarken bahsettiğini bildirmektedir (Roux, 1999, 281).

Kırgızlarda cenaze olduğu zamanlarda giyilen kıyafetlerin değişik özellikleri vardır. Ölenin en yakın akrabaları siyah giyerler. Dul kadının eleceği (şapka) ve takıların tamamı çıkartılır, başı siyah başörtüsü ile örtülür (Kabilekova, 1996,135,136).

Sonuç

Kırgızlar Hun devrinden günümüze kadar adını ve kültürünü muhafaza etmeyi başarmış, en eski Türk topluluklarından biridir. V. yüzyıldan sonra Minusin havzasını mesken tutan Kırgızlar, ortaçağ boyunca merkezi Asya’nın çeşitli bölgelerinde diğer konargöçer halklar ile kaynaşarak birlikte yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yenisey Kırgızlarının bozkıra hakim olma hayalleri IX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Tarihin muhtelif zamanlarında Batı Sibiryaya ve günümüz Moğolistan topraklarından, Türkistan coğrafyasına göç eden Kırgız grupları, ortaçağın sonlarına

doğru bugünkü Kırgızistan topraklarında yerli grupları da içlerinde barındırarak, günümüz Kırgız halkının ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Yenisey Türkleri eski devirlerden ortaçağın sonlarına kadar Gök Tanrı dinine inanmışlardır. Kırgızların doğaya olan saygı ve korkusu zamanla inanç şekline dönüşmüştür. Bu inanışlarda Kırgızların örf-adet, gelenek-göreneklerine de etki etmiştir. Bununla birlikte Kırgızlar eski büyük dinlerden Maniheizm, Budizmi ve semavi dinlerden Hristiyanlık ve İslamiyet'i de biliyorlardı. Fakat bu dinler ortaçağ Yenisey Kırgızları arasında yaygınlaşma fırsatı bulamamıştır. Sadece İslam dini Kırgızlar, Türkistan'a göç ettikten sonra onların en önemli dini haline gelmiştir.

Bu inançlar Yenisey Türklerinin kültürel yapısı üzerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Kurban ve ölü gömme adetlerinin, değişim gösteren bu geleneklerin en önemlilerinden olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akalın, H. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova (Çev.), Konya: Kömen.
- Arık, D. (2005). Kırgızlarda Kurban Fenomeni. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, XLVI, 157-175.
- Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisinde Kurban. *Akademik Araştırmalar*, (I), 3, 16-28.
- Drompp, R.M. (2002). Erken Dönemlerden Moğol İstilasına Yenisey Kırgızları. *Türkler*, (Cilt.2, s. 397-404), Ankara: Yeni Türkiye, 397-404.
- Eberhard, W. (1942). *Çin'in Şimal Komşuları*. Nimet Ulutuğ (Çev.), Ankara:Türk Tarihi Kurumu.
- Erdem, Mustafa. (2005). *Kırgız Türkleri, Dini ve Sosyal Hayat*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Gömeç, S. (2003). Eski Türk İnanç Üzerine Bir Özet. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 79-104.
- İbn Fadlan. (1995). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. Ramazan Şeşen(Çev.), İstanbul:Bedir.
- İnan, Abdulkadir. (2017). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İsakov, A. (2014). *Kırgız-Moğol İlişkileri (9-15. Yüzyıl)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kabilekova, T. (1996). 16. – 17. Yüzyıllardaki Kırgızistan'ın Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Faaliyetleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1993). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi.
- Kaşgarlı Mahmud. (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser (Çev.), İstanbul: Kabalıcı.
- Manas Destanı* (1992). Afet İnan (Haz.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Mau-tsai, Liu. (1958). *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-türken (T'u-küe)*. Wiesbaden.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*. (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, Bahaeddin (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Parker, E. H. (1924). *A Thousand Years of the Tartars*. London: Trubner&co.
- Pohl, W. (2018). *Avars (A Steppe Empire in Central Europe, 567-822)*. New-York: Cornell University.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde Ölüm*. Aykut Kazancıgil(Çev.), İstanbul: Kabalıcı.
- Roux, J. P. (2008). *Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdenize 2000 Yıl)*. Lale Arslan Özcan (Çev.), İstanbul: Kabalıcı.
- Taşağıl, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vernadsky, G. (1959). *The Origins of Russia*. New-York: Oxford 1959
- Yudahin, K. (1999). *Kırkızca/Orusça Sözdük*. Bişkek: Şam Yayınları.